

בביקתי — הרי שדרש לשון תנאי בית דין ד'את תהא יתבה בביתי' כאילו היה לשון תורה. וכן משמע ממדרשו של רבי אלעזר בן עזריה, שדרש הבנות יזונו והבנים יירשו וגו', וכן נמי דייקנן התם (נא): ובכונהנת אהדרינך למדינתך... דמשמע מכל הני דלישנא דמתניתין בכולהו תנאי-בית-דין דכתובה לישנא דוקא הוא'. (מתוך תשב"ץ ח"א קג)

(ע"ב) 'כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו כפו ליה אסיתא בצבורא וליקום ולימא... כי הוה אתי לקמיה דרבא אמר ליה ניחא לך דמיתזני בניך מצדקה?' —

'קשה לי הכא דרבא, דאמר ליה וכי ניחא לך דליתזני בניך מהצדקה, וכי זו כפיית דברים שבא להוסיף על רב חסדא חמיו דאמר כפי ליה אסיתא כו', ועיקר כפייה היינו שמביישין ומכלימים אותו ברבים. על כן נראה דעובדא דרבא איירי באמיד, אף שאמיד מחויב לזון אותם מכה צדקה, מכל מקום לא היה ממהר בפסק דין להכלימו, אלא היה מפייסו בדברים, וכי ניחא לך, אולי יתרצה מעצמו בלא כפייה. והוא דרך הנהגה ישרה לכל דיין, בדבר זה וכיוצא בו, קודם שיחליט הדין לכפותו, יראה אם יכול להגיע מבעל דין שיאות לזה בלא דין וכפייה'. (ים של שלמה — כג)

*

'באושא התקינו: שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים'.
זו לשון רש"י: 'באושא התקינו' — כשישבו סנהדרי גזית באושא, שהיא אחת מעשר גליות שגלתה סנהדרין. יש להמליץ רמז בלשונו הזהב, על פי מה שאמרו (ברכות ג.) על חורבן הבית וגלות ישראל: 'אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם' — לכך, כשגלו מלשכת הגזית, התקינו שהאב, (אבינו שבשמים), יזון את בניו ויסמכם על שלחנו מחדש.

דף נ

הערות וצייונים

'המבזבז — אל יבזבז יותר מחומש' — נמצא כתוב בכמה ספרים שמותר לעשות כן דרך תשובה וכפרה, מצד מידת חסידות. (ע"ע: פיה"מ לרמב"ם ריש פאה (ודבריו תואמים למש"כ בריש הל' דעות ובפ"ד מ'שמונה פרקים' על מידת החכם ומידת החסיד); אורח לחיים — לרא"ח מזלוצ'ב בשם הבעש"ט [מובא להלן]; אהבת חסד פ"כ; שבת הלוי ח"ב קכה). ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סוף קמג) נשאל אם יש בתקנה משום איסור או עצה טובה, ופסק למעשה על פי דברי הרמ"א שאין לבזבז יותר מחומש אם לא במקום חשש פיקוח נפש. ולא הביא את כל הנ"ל. (וכ"כ ביו"ד ח"ד לו, א ובאו"ח ח"ה מג, ט. וע"ע להלן).

— כתב בשיטה מקובצת שלהחזקת תורה מוציאין אף יותר מחומש. וכן בדין, כיון שנוטל חלק בתורה כפי השתתפותו, כיששכר וזבולון וכיוצא בהם. והאריך בזה ב'אהבת חסד' לח"ח (פ"כ). ושם הרחיב עוד כמה אופנים שרשאי להוציא אף יותר מחומש: בעשיר מופלג; לפני מותו (ע' להלן סו ובשו"ת דובב מיריים ח"א צו); כשיש עניים רעבים וערומים לפניו. לא אמרו אלא לחפש ולבקש עניים; כשיש לו פרנסה קבועה ובא לחלק ממותר הרווחים הדרושים לו למחייתו. ע"ש.

'באושא התקינו המבזבוז אל יבזבוז יותר מחומש... מאי קרא וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך' — פירוש, שיעור חומש נזכר עוד קודם התקנה ונרמז במקרא, אלא שתקנו שלא לבזבוז יותר. (מהר"ם שיף)

'באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה מכאן ואילך יורד עמו לחייו' — ללא התקנה אינו בדין שירד עמו לחייו, שהרי כלל הוא בידינו (בחולין קי): כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין של מטה מוזהרים עליה, והכי נמי תלמוד תורה — לכך הוצרכו לתקנה מיוחדת לירד עמו לחייו מבן י"ב. [ואכן הרמב"ם פסק שגם על מצות עשה שמתן שכרה בצדה כופים, על כן השמיט תקנת אושא, שפשוט הדבר]. (עפ"י 'אוצר המלך' לר"צ הכהן — לט-מ)

'אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת, בציר מבר שית לא תקביל...' — על יחוסו וענינו של רב שמואל בר שילת, והענין שהיה מלמד תינוקות — ע' דברים נפלאים בספר רסיסי לילה נב (עמ' 125 ואילך).

'בר שית למקרא'... — על תכנית לימודים מעשית, המבוססת על משנת 'בן חמש למקרא' — ראה בקונטרס 'הבו גודל' לזקני ר"א כי טוב ז"ל (יצא לאור עם ספר 'עניא פקיא', והודפס בחלקו בסוף 'איש וביתו').

'אשכחיה רב יצחק בר יוסף... תנא מיניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמנחא ליה בכיסתיה (בפסחים: בכיסיה) — ע' ברש"י, חכמת שלמה, מהר"ם שיף — אם חזרתו מתייחסת על ההלכה או על שם החכם, שגם זה ענין חשוב הוא. וראה בהרחבה בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א קמא.

— נקטו בכיסו על פי מה שאמרו (בבבא מציעא כא:), 'אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה' — כדי שלא יישמט ויאבד ממנו. כלומר, גם לאחר ששנה ארבעים פעם ונקבע הדבר בזכרונו, עדיין צריך לחזור עליו מדי שעה, ואינו כדבר המונח בקופסא שבביתו שאינו צריך משמוש. (תולדות אדם' בשם הגר"א; מהר"ם שיף. וע"ע בענין זה בשו"ת אגרות משה שם).

הון ועשר בביתו וצדקתו עמדת לעד ... זה הלומד תורה ומלמדה' — כמו מי שיש לו הון ועושר ונותן ממנו צדקה שאינו חסר כלום אלא מוסיף ברכה בממונו, כן הלמד תורה ומלמדה לאחרים, הוא אינו חסר מתורתו אבל מוסיף לו לימוד, כמו שאמרו 'ומתלמידי יותר מכולם'. (מהרש"א)

'זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאלן לאחרים' — 'בחנם. והוא הדין קונה ומשאלן. ולא דוקא תנ"ך, הוא הדין שאר ספרים, ובפרט האידנא שעיקר לימוד שלנו בתלמוד ומשאר ספרי פוסקים, כמו שכתב הרא"ש בהלכות קטנות בהלכות ספר תורה'. (ים של שלמה — כז)

'שלום על ישראל... דלא אתי לידי חליצה ויבום' — שחליצה היא כעין קטטה ומריבה, שהיא מביישתו וירקת בפניו על שאינו חפץ ביבום. [ועוד, כי לפי דעתן של בני אדם חוששים מן החליצה, וקשה עליהם עשייתה, ודוחים אותה על זה וגם דוחים אותה מחודש לחודש. בן יהודע. ע"ש. ויש להעיר מדברי התוס' להלן (נח. ד"ה ואפילו) שאין דרך לאחר אלא מיד הוא רגיל לחלוץ או ליבם], ופעמים להפך, היא אינה חפצה ביבום והוא מייבמה בעל כרחו, ואין כאן שלום. (עפ"י מהרש"א. ובבעל הטורים (סוף תצא) רמז סמיכות 'כי ינצו' לחלוץ הנעל' — שע"י חליצה מריבה באה, כמו שאמרו כאן).

(ע"ב) 'הוה עובדא... בפומבדיתא, ואגבי רב חנא בר ביזנא. אמר להו רב נחמן: זילו אהדרו ואי לא מגבינא לכו לאפדניכו מינייכו' — לפי שבני בבל כפופים לרב נחמן והוראותיו פשוטו בכל הארץ והוא רבם, לכך חייבים להתנהג על פי הוראותיו, וכיון שלדעתו היה זו טעות בדבר משנה (כמו שכתבו התוס'), יכול להחזיר הדין. אבל אם היו במקום שאין רב נחמן רבם, אין לו כח לכופם לקבל דעתו, וכמו שמצינו במקומו של רבי אליעזר היו כורתים עצים לעשות פחמים למול בשבת. (עפ"י חזון איש י"ד קג, ב. וע"ע במה שכתב בסנהדרין טז ס"ק י יז).

'ככתבם וכלשונם'

'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש' —

'הבוטח ומאמין בה' יתברך באמת, יתן כל ממונו לנוי מצוה. וכן לצדקה — באושא התקינו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. וזהו אחר החורבן, שראו שהמזבז אפשר שישאר עני ומדוכא בעניות המעבירה על דעת קונו, אבל מקודם זה, כבר היו מבזבזין כל ממונם גם כן, כי רק כשמגיע עד חיי נפש אמרו 'חייך קודמין'. וגם לאחר התקנה, לפי דעת רמב"ם, למידת חסידות — אין לו שיעור. והיינו למי שהוא שלם באמונתו שלא לדאוג דאגת מחר ושלא ירעיב ד' נפש צדיק. והתקנה היתה לכלל העם שאין אנשי אמנה כל כך...

...וזה פסק משחרב בית המקדש, שאין ההשגחה גלויה כל כך, עד שתקנו חכמים שלא לבזבז יותר מחומש. ובזה לא יתפאר אדם כמעט בזמן הזה, שיהיה הנקל בידו לבזבז כל רכושו, ואם יהיה הון רב, כדי לקיים מצוות על ידן.

ואמנם, אף על פי שאנשי אמנה באמת פסקו, עדיין לא בטלה השתדלות האדם באמונה כפי המדרגות שיוכל להשיג, גם בזמן הזה, ימוד עצמו בענין ויתור הממון בשביל מצוה מה שהוא צריך על כל פנים לוותר, כפי חוזק אמונתו בהש"י כך יהיה הנקל בעיניו הויתור בממון. ואפילו מי שהוא קמצן בטבעו, על ידי השתקעות האמונה הגמורה בלבו שהש"י מנהיג הכל'. (ספר הזכרונות, לר"צ הכהן מלובלין זצ"ל — בתחילתו.

ומשמע בתשובת חת"ס (יו"ד רכט) שמדין תורה, קודם תקנת אושא היה חייב ליתן לצדקה עד המינימום הנדרש לחייו. וזה דלא כהירושלמי המובא בגליון הש"ס ובשנות אליהו ריש פאהו. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ב קכה) פקפק בדבר. וכן נקט באגרות משה (או"ח ח"ה מג, ט) שאף קודם תקנת אושא לא היה שום חיוב ליתן יותר מחומש, ואף לא ממידת חסידות, והתקנה לא באה אלא לאסור, שלא יתן יותר. והוא הולך לשיטתו הנ"ל. אבל לדעת הסוברים שגם לאחר תקנת אושא יש רשות ליתן יותר ממדת חסידות, לכאורה משמע כהחת"ס, שמהתורה היה חייב ליתן אף ביותר מחומש).

— 'מהתקנה שהתקינו חז"ל, אנו יכולין להתבונן כמה יש לו לאדם לחוס על ממונו שלא לפזר אותם לענייני הבל. ומה בדברים העומדים ברומו של עולם כענין צדקה ושאר צרכי מצוות שהם חיייו של אדם והצלתו מן היסורין בעולם הזה ובעולם הבא, הוזהירו שיחוס על ממונו ולא יפזרם ביותר כדי שלא יבוא לעוני, אף דבזה לפעמים יחול רחמיו של השי"ת עליו לעשות עמו עבור זה למעלה מדרך הטבע, על אחת כמה וכמה יש לו לאדם להיות זהיר שלא לפזר ממונו לענין רק של כבוד המדומה (ובאנשים כאלו איני יודע אם שייך אצלם הך תקנתא דאושא כלל...). היינו להשתמש במלבושי רקמה ולדור בהיכלי כבוד...'. (אהבת חסד כ"ה. וע"ע במש"כ ב'באור הלכה' תקט. ועוד על מדת ההסתפקות — ע' בנספחים שבסוף חוברת עה).

ובאגרות משה (יו"ד ח"ד לז,א) כתב שאמנם מסתבר שאין איסור לבזבז להוצאות עניני הרשות אם לא מדרך המוסר, אבל ודאי יש לשמוע מהתקנה ב'קל-וחומר' שאסור ליתן מתנות בעלמא יותר מחומש מנכסיו).

— 'הנה המקבל על עצמו קבלות בתשובתו, צריך להזהר מאד שתהיינה לפי מדרגתו, כי אם יקפוץ למעלה ממדרגתו יפול ח"ו ותבטל תשובתו לגמרי. ואם גם התעוררותו ושאיפתו לתשובה וחרטתו על חטאיו, צריכים להיות קיצונים בתכלית, מ"מ אחר כך אדרבא, הוא צריך לכפות את עצמו שלא יקבל עליו יותר מדאי בבת אחת, למען שיוכל חזוקו להתקיים. וככה צריך להרגיש: ששואף לחזוק קיצוני אלא שכובש את שאיפתו.

וכן בכל הגבלות שבמצוות: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, הידור מצוה עד שלישי, חיך קודמין וכדומה — צריך להרגיש שהגבילוהו בעל כרחו. וי למי שירגיש את עצמו בכי האי גוונא שמח שאיננו מחויב יותר, בבחינת תינוק הבורח מבית הספר! ואמרו ז"ל (ע"ז ב) דלעתיד לבוא יבקשו האומות שיתנו להם אז מצוות שיזכו בהם לעולם הבא, והקב"ה נותן להם מצוות סוכה, אבל יוציא חמה מנרתיקה, וכל אחד בועט בסוכתו ויוצא, ואף דמצטערים פטורים מסוכה, מ"מ משום בעיטה זו לא יוכלו לנחול את העולם הבא...'. (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 244)

פרפראות

'איש צדיק וישר היה בברדיצ'וב ושמו ר' יהושע אלעזר. ר' יהושע אלעזר זה, עשיר גדול היה, ואולם הצדקה אשר נתן, גדולה היתה עוד יותר ממידתו. וכשהיו שואלין אותו: הרי אמרו: **המבזבז — אל יבזבז יותר מחומש** — היה עונה: אני לא מבזבז אני. אני כל מה שאני עושה, לעצמי אני עושה. טעם של דם אני טועם בכל מאכל שאני אוכל, וטעם של חרבות וסכינים אני מרגיש בכל משכב שאני שוכב, כל זמן שאני יודע שיש עני אחד בעיר שאין לו מה יאכל ומה ישתה ואין לו מיטה במה ישכב.

ועוד היה אומר על עצמו: טעות היא זו שאומרים עלי כי 'בעל צדקה' אנכי. על נותני הצדקה התורה אמרה: **ולא ירע לבבך בתתך לו**, כלומר, שלא רק מחמת חולשת הלב והכמרת הרחמים, תתן לו, אלא מפני שציוותה התורה לתת לעני בשעת דחקו — ומה אעשה אני שכל מה שאני נותן מחמת חולשת לבי אני נותן, ומי יודע איך הייתי נוהג אילו היה לבי קשה כלבם של אחרים, בני גילי...'. (מתוך 'חסידיים ואנשי מעשה' לר"א כי טוב ז"ל — 'דין אמת לאמתו'. כרך א' עמ' קעז.)
וכ"כ הרה"ק מזלצ'טשוב בשם הבעש"ט (אורח לחיים — תרומה): 'לא אמרו 'הנותן אל יתן' יותר מחומש' — כי לשון 'מבזבז' הוא לשון ביזה וגזל, כלומר שהוא קמצן בטבעו וגזל נפשו וטבעו, ומחסר ממונו בשביל השם יתברך, אל יתן יותר מן החומש, אבל מי שהוא ותרן בטבעו יכול ליתן יותר מחומש, לפי מדת טובו וחסדו'.

דף נא

'אמר הרי גיטה וכתובתה תרפא את עצמה — רשאי' — משמע שאם אין לו כתובה אינו רשאי לגרשה. ומכאן כתב הרשב"א (בשו"ת ח"א א'רנד) שאין אדם רשאי לגרש את אשתו אם אין לו לשלם כתובתה. והחולקים (ע' אה"ע קיט,ו) סוברים שדוקא כאן שלקתה, אינו רשאי לגרשה אם אין לו ליתן לה כתובה, אבל בלאו הכי רשאי. (ע' בית יוסף שם; עזרת כהן נג.)